

Ivana Gačanović*Odeljenje za etnologiju i antropologiju**Institut za etnologiju i antropologiju**Filozofski fakultet**Univerzitet u Beogradu*

ivgacanovic@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-4783-8025>

Homo academicus u tranziciji*

Apstrakt: Ovaj rad je rezultat empirijskog istraživanja sprovedenog tokom 2022. i 2024. godine i zasnovan je u najvećoj meri na razgovorima s nekoliko redovnih profesora Univerziteta u Beogradu. Cilj tog istraživanja bio je da se dođe do što autentičnije predstave o radu na ovom univerzitetu tokom tridesetogodišnjeg perioda tranzicije u Srbiji. Prema iskazima mojih sagovornika, za referentnu osu „tranzicije” visokog obrazovanja uobičajeno se uzima „Bolonjska reforma“, u najširoj značenjskoj upotrebi tog pojma, duž koje možemo da posmatramo ključne promene u ovoj oblasti, koje su direktno ili indirektno povezane s procesom šire društvene tranzicije. Obimnu sakupljenu građu sam za potrebe ovog rada sistematizovala prvo po hronološkom principu, podelivši proces tranzicije u tri decenije, u čijim okvirima moji sagovornici poredi uslove i promene koje su pratile i određivale rad na univerzitetu. Potom sam građu sistematizovala po kvalitativnom principu, izdvajajući najvažnije vrste promena koje su moji sagovornici „osetili na svojoj koži” ili primetili u svom neposrednom okruženju, a koje se tiču dve osnovne funkcije univerziteta: nastave i bavljenja naučno-istraživačkim radom. Teorijsko-metodološka pretpostavka ovakvog pristupa je da pripadnici akademske zajednice dele tzv. „akademsku kulturu” i da do odlika te kulture i načina na koje se ona menja (ili ostaje ista) možemo doći jedino približavanjem pojedincima i načinima na koje oni menjaju svoje društvene postupke, tumače i preinačuju novostečene odlike kulture – usled prisiljaka uslova koji se menjaju.

Ključne reči: tranzicija, akademska zajednica, akademska kultura, Univerzitet u Beogradu, Srbija

Recipročnost između saznavanja i delovanja je imanentna egzistenciji ne istoričara, već istorijskog čoveka.

Aron (1998, 8)

* Realizaciju ovog istraživanja finansijski je podržalo Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije u sklopu finansiranja naučno-istraživačkog rada na Univerzitetu u Beogradu – Filozofskom fakultetu (broj ugovora 451-03-66/2024-03/ 200163). Ovaj rad je saopšten na naučnom skupu „Tri decenije tranzicije u Srbiji – sociološka i antropološka perspektiva”, koji je organizovao Institut za društvene nauke u Beogradu; skup je održan na istom institutu 1. juna 2022. godine.

Pristup i ciljevi

Tokom XX veka „akademsko polje” se pokazalo kao veoma „dobro za mišljenje” i korišćeno je uglavnom kao referenca za moralno-filozofske refleksije o njegovoj društvenoj ulozi i svrsi ili kao predmet autorefleksivnih promišljanja o „duhovnom radu kao pozivu” (Veber [1919] 1998, Jaspers [1946] 2003; Bourdieu 1988). Početak XXI veka obeležila je pak hiperprodukcija radova na temu reformi univerziteta i sistema visokog obrazovanja. Današnji univerziteti postali su sredstva za razumevanje i objašnjenje širih društvenih tokova ili svojevrsne laboratorije za testiranje novih tehnologija globalno nadiruće neoliberalne paradigme među zidine zdanja visokog obrazovanja. Današnji univerziteti, naročito oni koji ne pripadaju elitnoj grupici sa vrhova svetskih rang-lista i koji su se našli na klizavom terenu otvorenog tržišta „ekonomije znanja”, moraju da menjaju tradicionalne, naviknute načine rada, principe i vrednosti, i moraju se pokazati konkurentnijim, odgovornijim i efikasnijim pred društvom i svetom novog vremena. U najgrubljim crtama, to je okvir objašnjenja ogromne naučne, odnosno stručne hiperprodukcije na temu univerzitetskih promena u svetu i kod nas.¹

Međutim, pokušaj praćenja postojeće literature u obliku raznih statističkih analiza, mapiranja, procena, teorijskih sinteza ostavlja (barem kod mene lično) utisak jedne hladne intelektualizacije² i kognitivne dezorijentisanosti. I pored

¹ Pojavila se čitava plejada stručnjaka za visoko obrazovanje koji dolaze iz svih postojećih društvenih nauka i humanistika, kao i iz redova nove klase stručnjaka poslovnih, menadžerskih, marketinških i sličnih provenijencija, a broj specijalizovanih časopisa za oblast visokog obrazovanja i administrativne organizacije u tom polju više nije moguće izbrojati. Uspostavljanje menadžerskih metoda upravljanja na univerzitetima doprinelo je da se na američkim univerzitetima osnuju prvi studijski programi koji su imali visoko obrazovanje za svoj predmet proučavanja (Petkowska i Miljković 2024, 19), a u poslednje vreme možemo svedočiti njihovom postojanju na sve više neameričkih univerziteta. Počelo se raspravljati i o tome da li su studije visokog obrazovanja postale nova akademska disciplina (Tight 2020). Poslednjih desetak godina i u domaćoj naučnoj javnosti je visoko obrazovanje postalo veoma zastupljena tema, iako se od početka Bolonjske reforme o njemu već dosta pisalo. Sumirano, „u (domaćoj, prim. aut) teoriji i istraživanjima, često realizovanim u okviru brojnih projekata, obrazovna politika se javljala kroz niz svojih pojedinačnih elemenata vezanih za delove sistema obrazovanja, ciljne grupe, nivoe obrazovanja, aktere itd., te gotovo da nema teme i oblasti o kojoj nije objavljena publikacija, održan skup i formulisane preporuke” (Popović 2019, 3). I sama sam objavila monografsku studiju na temu promene akademske kulture pod uplivom novih tehnologija za procenu akademskog rada (Gačanović 2019), a objavila sam i koautorsku analizu načina na koji se visoko obrazovanje u SAD može tumačiti posredstvom njegovog predstavljanja u jednoj TV seriji (Gačanović i Banić 2022).

² „Intelektualizacija predstavlja najprostije rečeno preterano razmišljanje o nastalom problemu, umesto suočavanja sa emocijama koje je problem prouzrokovao. Ovaj

svih tekstova, zbornika i knjiga i dalje postoji osećaj jedne rasepkane predstave i udaljenosti od sopstvene „akademske zajednice”³ i „stvarnih ljudi” koji je čine⁴. Čak i kada se učini ogroman napor da se predstave sve negativne strane ponašanja pripadnika sopstvene zajednice i onih koji im „kroje” politiku (Veličković 2022), ta kritička distanca čini da kod „drugih” (članova sopstvene zajednice) vidimo samo ono što nam se čini dalekim i neprihvatljivim. Kako nam je Kliford Gerc sugerisao, tek kada kod „drugih”, u ovom slučaju kod „unutrašnjih drugih” koje kritikujemo, počnemo da uviđamo i ono što nam se čini bliskim, moći ćemo da počnemo da se približavamo razumevanju toga kako je to zaista biti „oni” i time postajati jasniji i sebi samima (Gerc [1985] 2008). S takvim idealom na umu, u ovom istraživanju sam pokušala da se vratim onome što je Franc Boas smatrao suštinskim problemom antropologije – proučavanju pojedinca u okolnostima njegove kulture:

„Upravo je pojedinačni um taj koji nanovo tumači i preinačuje novostečene odlike kulture; takođe, upravo pojedinac oseća pritisak uslova koji se menjaju, te, usled tog pritiska, preuzima da izmeni svoje društvene postupke shodno kulturno prihvatljivim smernicama” (Hač 1979, 90).

Okvir *kulture* o kojoj govorimo u ovom kontekstu određen je, dakle, pridevom *akademska*. Ovaj pridev je u velikoj meri globalno razumljiv, barem onoliko koliko je razumljiv pojam univerziteta, učenosti, znanja, moralnosti, vaspitanja i ponašanja koje se očekuju od pripadnika jedne takve „kulture”. Da se radi o jednoj kulturi, kojoj prethodi i određena struktura odnosa, značenja i vrednosti, govore nam opšte upotrebljavani pojmovi kojima se dodaje ovaj pre-

mehanizam je specifičan oblik izolacije, osoba se udubljuje u analize svih mogućih aspekata problema, pokušava da dopre do srži razumevanja problema, kako bi na taj način izbegla suočavanje sa neprijatnim emocijama” (<https://www.borjanavorkapic.com/mehanizmi-odbrane-intelektualizacija>).

³ Nemam prostora u ovom tekstu da se posvetim pojmu „akademske zajednice” i u ovom radu ga koristim kao sintagmu koja u svakodnevnom profesionalnom i javnom diskursu obuhvata sve one koji su ili su bili deo Beogradskog univerziteta, bili oni studenti, nastavno-naučni kadar ili nenastavno osoblje; tu sintagmu koriste i moji sagovornici u ovom istraživanju, a pod njom uopšteno referiraju na svoje „kolege” s univerziteta. Sažeti tekst na temu upotrebe i razumevanja ovog pojma (Berberović 2023).

⁴ Napisane su do sada i veoma detaljne kritičke etnografske studije akademskog „polja”, od kojih se ispred svih izdvaja monografska studija Pjera Burdijea, po kojoj je i ovaj rad naslovljen (Bourdieu 1988). U skorije vreme napisana je i jedna veoma intrigantna „etnografska studija” sa naših prostora, koja do tančina, veoma elokventno i empirijski utemeljeno obelodanjuje i kritički izvrće na videlo sve ono što se u akademskoj humanistici Univerziteta u Sarajevu i šire dešava, „ali se o tome čuti” (Veličković 2019). Pojavljuju se, takođe, i brojni etnografski doprinosi u različitim internacionalnim obrazovnim kontekstima (npr. Sarruub and Nicholas 2021).

fiks: akademska autonomija, akademski život, akademski poziv, akademsko pisanje, akademski običaji, akademske hijerarhije, akademski prostor, akademski svet, akademski principi, akademska čestitost, akademska zajednica, akademski stil itd. Ipak, odavno je ustanovljeno da se o akademskoj kulturi – i pored njenih univerzalno podrazumevajućih osobenosti – mora govoriti u množini, zavisno od društvenog ili ekonomskog konteksta u kome je nastala i razvijala se. Kako je još Burdije primetio, akademska kultura ili „akademska polje” ima svoja pravila, logiku i oblike kapitala, ali ona je takođe pod uticajem eksternih faktora, kao što su politika, ekonomija, društvo i promene koje se u tim sferama događaju (Bourdieu 1988). One se takođe razlikuju i u strukturalnom smislu, međutim „za razliku od akademskih struktura, akademske kulture su se pokazale kao varljive, prožimajuće i veoma teške za razumevanje, jer nisu eksplicitne za posmatranje ili konkretno opisivanje”; kao takve, „one se jedino mogu interpretirati i o njima se može zaključivati samo na osnovu ponašanja i diskursa njenih članova” (Harman 1989, 36). Ovo istraživanje predstavlja samo prve korake na putu ka etnografskom prepoznavanju i celovitijem, koherentnijem sintetičkom predstavljanju nekih od odlika domaće „akademske kulture” i njene „zajednice”.

U skladu s ovakvim istraživačkim pretpostavkama, ovaj rad pre svega ima deskriptivne i interpretativne težnje. Osnovno teorijsko-metodološko polazište u njemu je da pripadnici akademske zajednice dele tzv. akademsku kulturu i da do odlika te kulture i načina na koje se ona menja (ili ostaje ista) možemo doći jedino približavanjem pojedincima i načinima na koje oni razumeju i/ili menjaju svoje predstave, odnose i postupke ili uviđaju eventualne promene istih kod članova sopstvene zajednice – usled pritisaka konteksta koji se menja. Zbog obima prikupljenog materijala u okviru ovako široko postavljene teme za razgovor – o univerzitetskom životu i njihovim iskustvima u odnosu na promene načina na koje se univerzitet menja u poslednje tri decenije – za ovaj rad sam upotrebila samo njegov deo. Građu sam sistematizovala prvo po hronološkom principu, ugrubo podelivši proces tranzicije u tri decenije ili faze, gde sam koristila i neke od primera na koji način moji sagovornici porede uslove i promene koje su pratile i određivale rad na univerzitetu. Iako ne postoji konsenzus oko toga kada je tranzicija u našoj zemlji uopšte počela,⁵ a nije ni izvesno da li je ona završena ili ne, kada govorimo o visokom obrazovanju stvari su malo izvesnije (barem u pogledu predstava mojih sagovornika). Referentna osa „tranzicije” visokog obrazovanja, kako je to jedan od profesora sa kojima sam razgovarala formulisao,

⁵ Postoje mišljenja da je tranzicija naše zemlje iz samoupravnog socijalističkog sistema ka tržišnom modelu privređivanja i demokratiji počela još sa prvim višestranačkim izborima 1990. godine (Uvalić 2012), a s druge strane se smatra da je ona otpočela tek sa padom Slobodana Miloševića 2000. godine (Stojilković 2012).

jeste „Bolonja”, duž koje možemo da posmatramo ključne promene u ovoj oblasti, koje su direktno ili indirektno povezane sa procesom šire društveno-ekonomske i političke tranzicije (Šuvaković 2019). Međutim, moramo imati u vidu da je sam pojam „Bolonja” ili „Bolonjska reforma” u međuvremenu postao neka vrsta „plutajućeg označitelja” u koji se s vremenom, shodno ličnim stepenima upućenosti i razumevanja samog procesa, učitavaju različiti spektri i nova značenja, i pripisuju čak i oni aspekti promena koji nisu u direktnoj vezi sa samim Bolonjskim procesom. Bolonjska reforma, kako sam mogla zaključiti i iz iskaza mojih sagovornika, postaje neka vrsta simbola reforme visokog obrazovanja, te se u nju najčešće upisuju i vrednosna značenja, koja ne moraju zavisiti samo od stručnih uvida u njen sadržaj, već i od ideoloških i političkih ubeđenja ili opštih vrednosnih polazišta.

U drugom delu rada predstavila sam građu koju sam sistematizovala po kvalitativnom principu, izdvajajući one vrste promena u okviru rada na univerzitetu koje su moji sagovornici sami najviše isticali kao najvažnije, koje su „osetili na svojoj koži” ili primetili u svom neposrednom okruženju, a sve one su u posrednoj ili neposrednoj vezi s dve osnovne funkcije univerziteta: nastavom i bavljenjem naučno-istraživačkim radom. U cilju što ilustrativnijeg predstavljanja nekih od stavova i iskustava mojih sagovornika u tim kompleksnim vrstama aktivnosti, koje uključuju pitanja organizacije, socijalnih odnosa i različitih etičkih pitanja, izdvojila sam samo neke koji, prema mojoj subjektivnoj proceni, ostavljaju upečatljiv utisak. Radi kontekstualizacije, poređenja ili dopune odabranih iskaza mojih sagovornika, koristila sam i pojedine iskaze drugih članova domaće akademske zajednice koji su iznošeni u javnosti, u različitim formatima i prilikama. Smatram da je za tu svrhu relevantno uzeti u obzir sva dostupna stanovišta članova akademske zajednice, pa sam po kriterijumu tematske srodnosti iskoristila neka od njih, koja sam u međuvremenu pratila i zabeležila.⁶

Odluku da o promenama kroz koje prolaze članovi Univerziteta u Beogradu tokom tranzicije razgovaram baš s redovnim profesorima donela sam zbog toga što se period njihovog rada ili barem postdiplomskih studija na Beogradskom univerzitetu poklapa s periodom trajanja tranzicijskog procesa; kod nekih od mojih sagovornika taj period obuhvata i deceniju, pa čak i dve, pre nego što je potpisana Bolonjska deklaracija.⁷ Ipak, zbog toga što sam u ovu analizu uvrstila

⁶ Takođe, treba jasno naglasiti da je čitava narativna struktura ovog teksta rezultat lične odluke i odabira, zasnovane i na mom dugoročnom iskustvu posmatranja i učestvovanja, odnosno rada na beogradskom univerzitetu, te da zbog toga snosim punu profesionalnu odgovornost za način na koji su istraživački rezultati izneti u tekstu.

⁷ Napominjem da sam potpuno svesna da nije dovoljno samo na osnovu perspektive redovnih profesora govoriti o ovdašnjoj akademskoj kulturi i da bi za to bilo potrebno uključiti mišljenja i iskustva svih članova akademske zajednice, od studenata do nenas-

i razgovor s jednim redovnim profesorom mlađe generacije, a kasnije i stavove drugih članova iste ili starije generacije, samo poslednja decenija XX veka uzeta je u našim razgovorima kao komparativni vremenski okvir u odnosu na koji se mogu pratiti promene načina na koje se univerzitet i akademska zajednica menja tokom tranzicionih godina do danas. Pri pripremi ovog istraživanja, namera mi je svakako bila da obuhvatim stavove i iskustva što više predstavnika svih članica Beogradskog univerziteta, po sve četiri grupacije. Međutim, s obzirom da sam kao jedan od kriterijuma odabira uvrstila i to da ne poznajem lično buduće sagovornike ili barem da ih znam samo iz površnih komunikacija ili po tome kojim se temama i oblastima bave, veliki broj profesora i profesorki koje sam kontaktirala nije želelo ili moglo da učestvuje u istraživanju, ili se nije odazvalo. Potencijalne sagovornike sam birala i prema preporukama kolega s različitih fakulteta, pri čemu političke ili neke druge stavove nisam uzimala u obzir. Na kraju, odazvali su se samo oni profesori i profesorka koji su se bavili različitim praktičnim aspektima univerzitetske organizacije i politike i načinima njenog sprovođenja, i koji su, kako sami kažu, o njima dosta i konkretnije razmišljali i imali su volju i želju sa mnom da podele svoja zapažanja i stavove o tome. Dodatno, obavljanje određenih funkcija u univerzitetskim upravljačkim telima, komisijama i matičnim odborima, dalo im je širu perspektivu na akademsku zajednicu, jer s njom na taj posredan način imaju više kontakta. S obzirom na krajni ishod ove (početne) faze istraživanja, ispostavilo se da sam imala priliku da razgovaram sa osobama koje možemo nazvati „ključnim informantima”, koji po definiciji poznaju zajednicu i koji mogu da pruže relevantne podatke i mišljenja o aktuelnim dešavanjima.

Istraživanje je zasnovano na razgovorima koje sam vodila tokom 2022. i 2024. godine s profesorima koje pre toga nisam poznavala. Profesori koji su pokazali dobru volju da mi izađu u susret tim povodom su prof. Radivoje M. Mitrović (Mašinski fakultet, redovni profesor u penziji), prof. Ratko Ristić (Šumarski fakultet, trenutno prorektor za međunarodnu saradnju BU), prof. Miodrag Jovanović (Pravni fakultet), prof. Srđan Bukvić (Fizički fakultet, redovni profesor u penziji), prof. Vladimir Koprivica (do penzije Fakultet sporta i fizičkog vaspitanja, sada Fakultet za sport Univerziteta „Union-Nikola Tesla”) i prof. Maja Burić (Fizički fakultet, šef Katedre za nuklearnu fiziku). Profesori čije ću isečke iskaza koristiti u ovom radu nisu imali ništa protiv da direktno referiram na njih citirajući njihove reči; međutim, odlučila sam da to ne radim, već da njihove glasove utkam u tekst kao da su izraz jedne celine, naravno, s naglaskom na mestima i pitanjima na kojima se oni značajnije razilaze. U nastavku, tekst pod navodnicima bez reference deo je njihovih iskaza.

tavnog osoblja, barem u okviru Beogradskog univerziteta. Namera mi je da zarad celovitije slike naše akademske zajednice i njene „kulture“ nastavim ovo istraživanje, za šta je svakako potrebno ukraštanje i umnožavanje iskustava i perpektiva.

Faze prelaza u sadašnjost

Ako prihvatimo ideju da tranzicija u našoj zemlji traje oko trideset godina,⁸ onda je i prema okvirnim ključnim događajima i periodima možemo podeliti u tri faze i to po ugledu na verovatno najčešće korišćen teorijski obrazac u antropologiji – van Genepov obred prelaza (Van Genep [1909] 2005). Poklapanje ovog idejnog i vremenskog okvira bi se moglo jednostavno prikazati na sledeći način:⁹

- 1) Poslednja decenija XX veka bi predstavljala fazu „separacije” od samoupravnog socijalističkog sistema, što se u političkom smislu ogleda u specifičnoj politici Slobodana Miloševića čija je vladavina obeležila taj period, zajedno s ratom i međunarodnim sankcijama. Po van Genepu, fazu separacije uopšteno odlikuje gubitak dotadašnjeg identiteta i nagla promena odnosa prema sebi i zajednici, a u ovoj analogiji praćena je uskraćivanjem i izolacijom. Prema kazivanju mojih sagovornika, akademsku sferu obeležilo je na primer to da je „1990-ih međunarodna saradnja [je] bila uslovljena opštim političkim okolnostima i sankcijama, pa je bila svedena gotovo na ništa”; priče o bednim uslovima iz tog perioda dostigle su oblik anegdota;¹⁰ „nije bilo novca ni za šta (...), vremena kol’ko volite”. Ovaj period obeležili su i masovni studentski protesti, podstaknuti „duboko političkim razlozima”, a pred kraj tog perioda donet je „represivni Zakon o univerzitetu 1998. godine, koji je praktično ukinuo autonomiju univerziteta” (Stojković 2017).
- 2) Period „demokratskih promena” od 2000. godine okvirno karakteriše ubrzan proces privatizacije društvenih preduzeća, trgovinske liberalizacija, donošenje novog Zakona o radu (Pejić 2020), početak normalizacije odnosa između SRJ i EU i ulazak Srbije u proces evropske integracije. Ovaj period predstavljao bi, po van Genepovoj shemi, „liminalnu” fazu prelaza, koju on naziva i „tranzicijom”¹¹. U akademskom polju ovu fazu obeležava potpisivanje Bolonjske reforme 2003. godine i postepeno uvođenje reformi prema njenim principima. Subjekate koji prolaze kroz ovu fazu karakteriše nesigurnost i neizvesnost, jer prolaze kroz kulturnu oblast koju odlikuje malo ili nimalo zajedničkog s predašnjim i budućim stanjem, nalaze se negde „između” (Turner 1991, 94); takođe, kontekst liminal-

⁸ Što je vremenski okvir koji stoji u naslovu konferencije na kojoj su delovi rezultata ovog istraživanja izloženi: „Tri decenije tranzicije u Srbiji”.

⁹ Ovim poređenjem ne želim da proizvedem utisak da je analogija liminalnosti ovako grubo uzetih „faza” apsolutno primenljiva, ona pre ima funkciju preglednosti toka događaja koji predstavljaju kontekst života akademske zajednice poslednje tri decenije.

¹⁰ Jedna istinita priča govori o tome kako je kolega profesorke sa kojom sam razgovarala, u periodu dok su još imali internet tokom 90-ih, zatražio da mu kolege iz inostranstva pošalju neki rad, a onda kad su ga poslali, on im je rekao...): „Pa dobro, aj’ mi pošalji i papir da odštampam”.

¹¹ Postoji opšte slaganje da se u Srbiji „uporedo sa tranzicijom postkomunističkih društava u pluralistička tržišna društva, odvija daleko značajniji i obuhvatniji prelazak (tranzicija) iz nacionalnih kapitalizama, baziranih na saradnji rada i kapitala i državi socijalnog staranja ka globalnom neoliberalnom kapitalizmu i neoliberalnoj državi” (Stojiljković 2012, 5).

nosti karakteriše nepostojanje utvrđene strukture ili hijerarhije. Kako kaže jedan od mojih sagovornika, „Bolonja se pojavila u onim godinama koje su bile teške; prvo, država se raspala”. S obzirom na opšti trend privatizacije, u tom periodu počinje da izniče sve više privatnih fakulteta i univerziteta – „To je urađeno bez ikakve kontrole, stihijski, mi smo preko noći dobili fakultete koji nemaju nikakvog inspekcijuskog nadzora, fakultete koji mogu preko noći, a juče su nastali, da izdaju i doktorske diplome – to je jedan haos koji je ozbiljno uticao i bacio jedno negativno svetlo na celu tu ideju Bolonje”. Reminiscencija jednog profesora na ovaj period lepo ilustruje „stanje duha” na univerzitetu u ovoj fazi:

„Sećam se trenutka, eto u toj laboratoriji smo sedeli, nešto radimo i tako i – zapravo i nije naš student nego sin od mog tehničara, koji je nagingao uvek ka nekavoj politici, prisustvu u politici i tako i kaže – ministar potpisao da će Srbija da prihvati Bolonju. Mi smo se toliko smejali tome, iznervirali smo ga – kaže – videćeš ti, pojaviće se zakon, univerzitet, tj. Fizički fakultet će morati da sledi Bolonju. Čovek je bio u pravu; posle dve godine-tri je taj potpis počeo da se preliva u realnost univerziteta, fakulteta i mi postadosmo institucija koja radi po Bolonji – po brojevima”.

U toj novoj realnosti „raspisivani su konkursi za naučne projekte, reformisali smo studentske programe prema 'bolonjskoj mustri', napravili cenovnike za studente, stvorili bezbroj privatnih univerziteta sve diskutabilnijeg porekla i kvaliteta i, sve u svemu, otvorili nekakvo tržište za znanje i umenje” (Stojković 2017). U ovom periodu, 2006. godine, sprovedena je i prva akreditacija visokog školstva u Srbiji, koja, po opštem uverenju, „sama po sebi jeste jedno dostignuće”¹². Otvaranje univerziteta prema međunarodnoj naučnoj zajednici i okrenutost ka međuuniverzitetskoj saradnji svakako zahtevaju ispunjavanje institucionalnih standarda, koji se u evropskim zemljama zadovoljavaju dobijanjem akreditacione potvrde (za rad), a to je naročito važno za univerzitete iz naše zemlje koja je bila pod sankcijama, u koju se sumnjalo u svakom pogledu, pa i u pogledu kredibiliteta njenih institucija i akademske čestitosti njihovih članova. U tom duhu nepoverenja i nadgledanja počinje se s postrožavanjem i čestim izmenama pravilnika za vrednovanje naučnoistraživačkih rezultata, u kojima počinje da se nameće kvantitativna analiza rezultata i nedostatak osećaja za različitost naučnih oblasti (Gačanović 2019). Nakon oštrih rasprava, naročito između pojedinih predstavnika DH i prirodnih/tehničkih nauka, u narednoj „fazi” ili deceniji došlo je do izvesnih „podešavanja” po pitanju spornih mesta u raspravama, ali nume-

¹² Postoji generalno slaganje akademske zajednice da je akreditacija u našem visokom obrazovanju bila potrebna, ali shvatanja o njenoj direktnoj povezanosti s Bolonjskom reformom se u određenoj meri razlikuju. Ako je pak verovati istraživanjima, na koja se pozivaju Vukasović i Huisman, pravac i oblik reformi našeg visokoobrazovnog sektora i s njima imperativ osiguranja kvaliteta jesu pod direktnim uticajem evropskih inicijativa koje su rezultirale prihvatanjem i sprovođenjem Bolonjske deklaracije; za to su, kako se navodi, bili zaslužni pripadnici „opozicije Slobodanu Miloševiću iz kasnih 1990-ih godina, koji su i za njegove vladavine održavali neformalne kontakte sa međunarodnom zajednicom, a koji su kasnije postavljeni na položaje ministara, državnih sekretara ili rektora; ti kontakti su im kasnije olakšali primenu evropskih tokova u ovoj oblasti na promenu nacionalnih politika” (Vukasović and Huisman 2017, 9-10).

rički sistem procene kvaliteta naučnog rada postao je standardno sredstvo za procene te vrste. Svi profesori s kojima sam razgovarala imaju isti utisak o tome, kao što su npr. sledeća dva:

„To je paradigma: 'cifre ne lažu'. I svi su svesni toga, ali kad dođe, ono, do ličnog momenta – ljudi nisu radi da promene ovakav način rada”.

„Mislim da celokupni akademski svet gura klatno ka kvantifikaciji, to vidimo iz svega – kako se vrednuju univerziteti, šangajske liste, preko indeks faktora, citiranja, časopisa – znači, sve je u modu kvantifikacije“.

- 3) Poslednju fazu „reagregacije” ili „reinkorporacije”, u smislu šireg političkog konteksta u Srbiji od 2012. godine, obeležila je vladavina Aleksandra Vučića i u okviru nje ideološka neodređenost, izražen populizam i nastavak puta ka neoliberalnom konceptu privrednog razvoja. Po van Genepovoj shemi, ova faza bi podrazumevala povratak pojedinca u zajednicu s novim statusom, novim identitetom (i dodala bih, s novim zadacima ili obavezama), a proces prelaza je završen – ritualni subjekt, individualni ili korporativni, ponovo je u relativno stabilnom stanju i, zahvaljujući tome, ima jasno definisana prava i obaveze prema drugima; od njega se očekuje da se ponaša u skladu s određenim običajnim normama i etičkim standardima koji obavezuju nosioce tog društvenog položaja, kako je on definisan u datom sistemu (Turner 1991, 94-95). Član akademske zajednice bi prema ovakvom modelu trebalo da je napustio navike i uobičajena ponašanja koja su bila u skladu sa statusom koji je imao u periodu pre početka tranzicije, a u toku liminalnog perioda trebalo bi da je „prekaljen” za novi, „napredniji” status i nove obaveze. Na polju toka reformi (u smislu donošenja novih propisa i preuređivanju sistema) ne možemo pak reći da su se one u ovom periodu, koji pripisujemo završnoj fazi prelaza – zaustavile. Kako pojedini moji sagovornici misle, one će uvek trajati. Međutim, interesantno je da prema atmosferi koja trenutno vlada na univerzitetu (barem na osnovu predstava mojih sagovornika), deluje kao da je sve mirno i da zapravo nema nekih *većih* problema – da se pripadnici akademske zajednice zaista nalaze u stabilnom stanju, kako dolikuje poslednjoj fazi prelaza. Na pitanje koji su po njima trenutno *gorući* problemi na univerzitetu, niko nije imao ništa konkretno na umu,¹³ pa deluje kao da je uspostavljena neka vrsta „normalnosti”. Da bi mi dali odgovor na to pitanje, svi su morali malo razmisliti i priseliti se šta bi se u trenutku našeg razgovora moglo izdvojiti

¹³ Iako se tako nešto može zaključiti na osnovu razgovora koje sam vodila s navedenim profesorima, kao i, na primer, na osnovu posmatranja nastavno-naučnih veća na fakultetu na kojem sam zaposlena, postoji deo akademske zajednice koji s godinama raste i većinski ga čine njeni pripadnici mlađih generacija, koji organizuju internet forume, kao što je fejsbuk-grupa „Naučna zajednica Srbije” na kojoj se na dnevnom nivou iznose različiti problemi koji se tiču naučno-istraživačkog rada. Tako je 2020. godine oformljena „Mreža akademske solidarnosti i angažovanosti” (MASA), a uzroci za njihovo formiranje su, kako se navodi, uočeni spoljni – politički pritisci i ucene, kao i česte i netransparentne izmene relevantnih zakona i uplitanje u kadrovsku politiku; takođe, uočavaju se i unutrašnji problemi među onima koji se bave naučnim radom, koji se ogledaju u sumnji u akademsku čestitost članova akademske zajednice, najčešće u vidu plagijata i sumnjivo stečenih diploma, što sve zajedno narušava ugled akademskih institucija. (<https://akademska-masa.org/masa>)

kao konkretan problem, pa su se ipak vraćali na neke probleme koji su ranije najviše odjekivali i u javnosti, kao što je npr. bio slučaj profesora Bogoslovskog fakulteta R. Kubata,¹⁴ plagijati i lažne diplome državnih zvaničnika i neki sporni izbori dekana i različitih upravnih odbora u najvišim univerzitetskim telima; uglavnom, navođeni su neki od primera ugrožavanja autonomije univerziteta od strane države i crkve. Iako su navedeni problemi zapravo veoma ozbiljni, moji sagovornici se prema njima više odnose kao prema nekoj vrsti uspostavljene „normalnosti”, koja odašilje širi problem političke kulture u našoj zemlji. Da bismo zaronili ispod tih (naizgled) mirnih akademskih voda i uvideli kako zaista izgledaju društveni i lični postupci, mišljenja i osećanja članova akademske zajednice, vratićemo se na antropološka pitanja s početka, po ugledu na Boasa: 1) Koji su to novi uslovi koje su oni „najviše osetili na svojoj koži” ili su ih primetili u neposrednom okruženju, usled kojih „pojedinac oseća pritisak da menja svoje društvene i lične postupke, shodno kulturno prihvatljivim smernicama”? 2) Kako zapravo izgledaju „etički standardi ponašanja i običajne norme” po kojima se član akademske zajednice ponaša u uslovima izmenjenog društvenog i radnog konteksta? Pre toga, ipak, navešću neke od odlika novog konteksta ili nove „paradigme” po kojoj je reforma započeta i po kojoj dalje nastavlja da se ide.

Od 2017. godine uvedeni su standardi za akreditaciju studijskih programa, osnovano je Nacionalno telo za akreditaciju (NAT) 2018,¹⁵ a druga akreditacija univerziteta sprovedena je 2020. uz mnogo komplikovanije procedure u odnosu na prethodnu. Po pitanju projektnog finansiranja, 2019. godine oformljen je Fond za nauku, kao jedini fond za nacionalne naučne projekte. Ovaj Fond koristi „iste formulare kao projekti Evropske komisije – znači mi smo nešto preuzeli sa evropskih projekata za nacionalne projekte” (prema rečima jedno od mojih sagovornika koji su upoznati sa aplikacijama na obe vrste projekata). Pri tome se često dešava da je lakše dobiti evropske projekte od projekata ovog fonda; na njih se prima značajno manje učesnika u odnosu na prethodne projekte ministarstva, a rezultati konkursa se dovode sve više u sumnju od strane članova akademske zajednice koji su za njih aplicirali i o njima se čak i na Senatu raspravlja, kako kažu moji sagovornici.

Pored navedenih, kao i mnogih drugih aspekata promene konteksta, diskursa i praksi visokoobrazovnih politika tokom protekle decenije¹⁶, moji sagovornici su govorili najviše o „štancovanju” i kupovini doktorata, dok broj doktora nauka raste maltene geometrijskom progresijom. Većina problema u visokoobrazovnim politikama pokušava da se „reši” uvođenjem novih i novih birokratskih procedura, dok suštinska pitanja uređenja akademske zajednice i dalje ostaju nerešena i sve više se šire. Postoji pak jedna tekovina reforme koja je očigledno bila veoma potrebna našem univerzitetu i za koju svi smatraju da je jedna od

¹⁴ <https://www.rts.rs/vesti/drustvo/4122932/rodoljub-kubat-zabrana-rada-bogoslovski-fakultet.html>.

¹⁵ Detaljnije na stranici <https://www.nat.rs/clanstvo-u-enqa/>.

¹⁶ Za dobijanje šireg uvida (Gačanović 2019).

najvažnijih i najboljih, a to je „daleko intenzivnija međunarodna saradnja” u odnosu na prve dve decenije tranzicije. To podrazumeva svakako i delimično otvaranje ili barem pripremu za otvaranje prema evropskom tržištu rada, ali i izlaganje akademske zajednice većoj konkurenciji. Pored tog oblika konkurentnosti, sve je veći odliv studenata na privatne fakultete i počinje sve više da „tinja taj sukob između državnih i privatnih univerziteta i fakulteta”; prema prognozi jednog profesora, „za jedno desetak godina, petnaest, privatni fakulteti će da nadiđu ove državne”. Po rečima drugog profesora:

„Jeste napravljena jedna vrsta kompeticije, ali po pitanju kvaliteta mislim da je BU ipak najbolji univerzitet u ovoj zemlji, uz puno poštovanje i za Unverzitet u Novom Sadu, Nišu, Kragujevcu. Ali taj je haos napravila država – jer je ona pustila ove s privatnih fakulteta da uđu u diplomatiju, ministarstva, u javna preduzeća; da država to nije dopustila, ne bi bilo ni interesa da se oni školuju tamo, ne bi bilo ni tog mnoštva; da nema tog mnoštva, ne bi bilo ni takve konkurencije. Da nema takve konkurencije onda ne bi bilo potrebe da se što više komercijalizuje, da se privlače studenti. Ima stvari gde je komercijalizacija potpuno besmislena – šta to znači sad da se takmiče fakulteti ko je bolji?”

Kako to sažima Stojković, „postavljanje državnih fakulteta u trgovačku arenu, uz propratno smanjenje interesovanja same države za uslove njihovog rada, dovelo je do toga da se ovi fakulteti moraju baviti sopstvenim opstankom u konkurenciji sa privatnim kapitalom i problematičnim vizijama obrazovanja”; uz sve to imamo i „besmisleno visoke školarine” i „neprekidno spuštanje kriterijuma znanja” (Stojković 2017). Ovakvo zapažanje u opisu je onoga što se misli pod neoliberalizacijom ili uvođenjem tržišnog modela univerziteta i pojmom menadžerijalizma, koji obično ide ruku pod ruku s prethodnim. Iako ne koriste ove pojmove opisujući svoje mišljenje o toku visokoobrazovne reforme, moji sagovornici i sami primećuju tekovine ovakvog paradigmatškog zaokreta, u odnosu na onaj zaokret u okviru koga su započinjali i razvijali veći deo svojih akademskih karijera.

„Država diže ruke od univerziteta, postepeno (...).

Ja sam bio član Senata univerziteta, gde mi dekan Mašinskog fakulteta kaže nemam para da operem zavese. Praktično, fakulteti su sve siromašniji”.

„Ja vam govorim opet iz perspektive nekoga ko je bio prodekan za nauku pre više od petnaest godina – dakle već tad je Pravni fakultet u proseku više vraćao pare državi, na ime poreza i doprinosa, no što je primao od države.

Ali poenta – sistem u kojem država zapravo pokriva nešto najosnovnije, zahteva od uprava fakulteta da menadžeriše stvari. I da nije to više stvar onih starih uprava, odnosno dekana koji dolaze na to mesto kao na neka vrsta počasti, pred penziju itd. Ne, sad nam treba dekan koji je upodobljen direktoru preduzeća”.

Prema jednom od profesora s kojima sam razgovarala u retrospektivi čitave tranzicije ili trofaznog prelaza po decenijama, kako je možemo zamisliti radi

ilustracije, „mi smo sve radili hirovito, nepromišljeno, nepotkovano”¹⁷ i on to naziva konceptom „imitacionog društva”: „Zbog toga je uvek dilema da li je jedno društvo inovaciono ili je imitaciono – imitaciono treba to da sagledava ali i da prilagodi temelju i platformi od koje polazi, da onda to što su iznedrili drugi iskoristi na sebi primeren način i da ide dalje”. Prilagođavanje je svakako bilo neminovno, naročito s obzirom na specifičnosti ovdašnjeg visokoškolskog sistema, od kojih profesori najpre izdvajaju to što mi imamo „ogromne univerzitete, koji su u komparativnoj perspektivi znatno veći nego na drugim mestima”,¹⁸ kao i to što „imamo sistem masovnog studiranja” na pojedinim fakultetima. Kako kaže jedan profesor:

„I, onda idu modifikacije (kako su to najvulgarnije smislili) – ’OK, imamo Bolonju, ona treba da dovede do veće efikasnosti studija – mi spustimo maksimalno kriterijume prolaznosti, dobijemo više diplomiranih i onda kažemo – evo, Bolonja radi’; drugi vulgarni način – kada se trebalo preći sa magistarskih na master studije od godinu dana (mnogo profesora je to doživelo kao neku vrstu degradacije) – ’to je ništa i pošto je to ništa mi se prema tome i ponašamo kao da je ništa i onda ko god da upiše master studije otprilike treba da prođe’, što je takođe besmisleno. Tako, tih stvari je bilo kol’ko hoćete i onda dobijete jednu vrstu otpora – ’eto, devalvacija obrazovanja je došla sa Bolonjom’ – što je besmislica epskih razmera, jer je jedna stvar dobro proceniti i znati šta je Bolonja, a druga stvar je pitati se koliko može i do kojih granica da se implementira u našim uslovima; i treće, realno sagledati šta nam donosi taj novi model studiranja”.

Sumirano, proces tranzicije ili reforme našeg visokoobrazovnog sistema teče u stvari u dva paralelna toka, koji se ulivaju u zajednički bazen – s jedne strane, imamo Bolonjsku reformu koja se tiče nastave, ocenjivanja i „proizvodnje” efikasnih studenata, spremnih za evropsku razmenu i savremeno tržište rada, a s druge strane, uvođenje jednog novog etosa koji se tiče bavljenja naukom. Treća važna odlika tranzicije, u sklopu sa opštim trendovima otvorenog tržišta, jeste pojava privatnih fakulteta.

¹⁷ Navodeći primere Zakona o univerzitetu 1998, „kada su izbačeni instituti sa univerziteta, pa su onda vraćeni, al’ bez promišljanja o svrsishodnosti”; vraćanje Bogoslovske fakulteta na BU 2004. godine, „i sad ja treba na svakom Senatu – mi smo godinu dana utrošili je li Kubat u pravu ili Irinej i zašto – ej, čemu to? I zašto mi da namećemo njima ili oni nama?”; vest o centralizaciji univerziteta u Podgorici, Istočnom Sarajevu, Banjaluci – „i sad se neki profesori oduševljavaju – rektor je bog, ne može dekan Mašinskog u Podgorici da dođe dok mu rektor ne potpiše putni nalog... Ljudi su isključivi, on ne kaže: ’vidiš, ovaj tvoj stav je interesantan, pusti da razmislim malo, popričaćemo za sedam dana’ – ne, to je, ja sam to video negde”.

¹⁸ “Jedna od stvari jeste da vi pokušate praktično da unifikujete sistem studiranja na evropskom nivou, a recimo ovde je nezamislivo da student sa filozofije dođe na pravni fakultet da sluša pravnu filozofiju i vrati se na filozofiju i recimo ima nešto priznato”.

Reforma kao kulturna promena – (nove) smernice ka razumevanju kulturno prihvatljivog ponašanja u akademskoj zajednici

Iz ovog pregleda procesa menjanja uslova rada na univerzitetu i postepenog uvođenja nove paradigme, kao dodatnog ili novog vrednosnog okvira koji je u skladu sa širim trendovima na međunarodnom nivou, opšti je utisak na osnovu mojih razgovora da su uglavnom donošena *ad hoc* ili „usputna rešenja” u pogledu prilagođavanja lokalnih specifičnosti visokoobrazovnog sistema principima kojima se teži. Mnoga od tih rešenja su se u međuvremenu pretvorila u *trajna* rešenja, a na članovima akademske zajednice je da im se prilagođavaju i „dovijaju”, čime se stiču, pretpostavićemo, nove navike ponašanja, nove motivacije, kao i izmenjen odnos prema sopstvenom radu, svojim saradnicima, studentima i širem društvenom kontekstu, jer – kako kaže jedan od mojih sagovornika – „ta tehnička pitanja nekako uslovljavaju i ova principijelna”. U nastavku teksta vratiću se na pitanja postavljena u uvodu i prema njima sistematizovati delove građe koji na njih posredno ili neposredno daju odgovore, a koji bi trebalo da nas približe razumevanju toga kako je to zaista biti „oni”, što bi Gerc rekao.

U okvirnim celinama, predstavicu vrste pritisaka ili novih uslova u okviru kojih članovi akademske zajednice funkcionišu i predstaviti na koji način shodno tome menjaju (ili ne menjaju) sopstvene postupke. Najvažnije vrste promena koje su oni „osetili na svojoj koži” ili primetili u svom neposrednom okruženju u toku tranzicionih godina izdvojila sam na osnovu celokupnog preseka naših razgovora. Za svakog od njih krupnije promene počinju da se osećaju početkom XXI veka, odnosno s početkom Bolonjske reforme, iako iskustvo rada ili studiranja na Univerzitetu u Beogradu većine njih seže u 1980. godine, a kod nekih i u 1970. godine. I u pogledu na taj širi vremenski opseg *prva* velika razlika tiče se kvaliteta doktorskih i uopšte postdiplomskih studija, kao i veće rigoroznosti u pogledu zahteva od studenata osnovnih studija. *Druga* grupa krupnih promena tiče se načina pisanja i objavljivanja naučnih radova, kao i kriterijuma koji se tiču njihovog kvaliteta i naučnog napredovanja. Obe ove vrste rada praćene su i uvođenjem novih administrativnih procedura, koje se pre svega odnose na akreditaciju i značajno pooštavanje zahteva za dobijanje nacionalnih naučnih projekata. Neke od mojih sagovornika nije toliko „pogodila” ova novina, jer su oni u poziciji da mogu da biraju da li će u takvim procedurama učestvovati ili ne. Međutim, smatram da je treba pomenuti u okviru obe oblasti akademskog rada, jer usložnjavanje ovakvih procedura već „na svojoj koži” oseća akademski „podmladak” i članovi zajednice u nižim zvanjima, kao i oni profesori koji i dalje „imaju energije” da se bave stvarima ove vrste. Nakon pregleda vrsta reakcija i odnosa prema ovim novinama u radu na univerzitetu, u zaključku ću iskoristiti i neke iskaze svojih sagovornika i drugih članova zajednice koji pru-

žaju predstavu o njihovom odnosu ili mišljenju prema sopstvenoj (akademskoj) zajednici i njihove poglede na to kakvu poziciju ona zauzima u ili prema širem društvu.

Nastava

.Kod visokog obrazovanja to je – važna stvar – veliki tektonski poremećaj se desio sa Bolonjskim procesom. Mislim da je tu preovladala neka suviše pragmatična svest – mi to tapa-tapa reformišemo, dvosemestralne predmete prepakujemo u jednosemestralne, otežamo položaj studenata – umesto jednog da ima dva ispita – a šta smo dobili oko kvaliteta – ništa posebno.

Bolonjska deklaracija jeste jedan okviran dokument s naoko veoma plemenitom idejom, međutim da bi se ona ostvarila, bilo je potrebno sprovesti „čitav sistem mera” za uspostavljanje i kontrolu kvaliteta domaćeg visokoobrazovnog procesa, tj. obrazovnih i naučnih ishoda, ili „proizvoda”. U praksi, sve je krenulo s izmenama u sistemu studiranja, te se Bolonja „osetila”, pre svega, na nivou izvođenja nastave i načina ocenjivanja studenata, kao i u imperativu reorganizacije studijskih programa, obavezi uvođenja silabusa itd. Sve te maltene strukturne promene studiranja i izvođenja nastave izvedene su u veoma kratkom roku, uglavnom s idejom da se što pre zadovolji tražena forma, a da se u nju inkorporiraju sadržaji po proceni samih nastavnika.¹⁹

U retrospektivi posmatrano, jedan od profesora s kojima sam razgovarala kaže kako je „cela reforma urađena po modelu – gde sam ja kao profesionalni izvođač radova, a ne gde je student”. Kako svedoči jedan od profesora, tu zapravo i nije došlo do značajnih promena, barem što se tiče njihovog pristupa i opterećenja: „mi zapravo nismo mnogo menjali programe u skladu sa Bolonjom. Nismo po sadržaju, jesmo po tome da l’ su predmeti postali jednosemestarski; uveli smo to – 30% bodova predispitno, bar neki test im damo, neki kolokvijum na početku, ali *de facto* nismo na tom nivou nešto snizili ni nivo predmeta ni sadržaj. Sad ne znam da li je to, da kažem, fingiranje tog Bolonjskog procesa – da mi nismo bili potpuno spremni da promenimo taj kurikulum, mada sam

¹⁹ O potrebama prilagođavanja metoda nastave novim naraštajima studenata neću imati prostora da pišem u ovom radu; mada je ta vrsta problema povezana više s potpuno novim pristupom novih generacija studenata učenju i razvoju sopstvenih karijera, pa prema tome i studiranju, a nije uslovljena tekućom reformom visokog školstva. Tačnije, sva je prilika da će reforma morati da se usmerava pre prema njihovim potrebama i zahtevima u budućnosti.

kurikulum je manje-više standardan” . U principu, postojeći predmeti su samo cepkani na delove.²⁰ Neki u ovom smislu reformu nazivaju farsom ili pucanjem u prazno”.

Ono što se pak izdvaja kao veoma važan ishod ovih promena u stvari je zanemarivanje nastavničkog dela akademskog posla i spuštanje kriterijuma ocenjivanja. Spuštanje kriterijuma uobičajena je mantra kritike Bolonjskih skeptika, ali činjenica da je jedan deo univerzitetskih nastavnika počeo da zapostavlja nastavu retko se ističe ili ja nisam imala priliku često da o njoj slušam i čitam, iako i sami, kao članovi akademske zajednice, možemo svedočiti toj pojavi među određenim delom svojih (uglavnom starijih) kolega. Svakako možemo svedočiti i tome da se jedan deo nastavnika zaista trudi da zainteresuje i uključi studente u nastavni proces, uvodeći neke progresivnije oblike nastave i pokušavajući da svoje nastavne programe uskladi sa potrebama novih generacija studenata i njihovim osobinama, kao što je ona koju je jedan profesor nazvao „akceleracija mentalnog procesa”. Međutim, bez obzira na to koji metod nastave primenjivali, kako bi jedan profesor rekao – „u sadašnjoj situaciji – koju je nametnula i Bolonja – jeste da vi niste više samo nastavnik, vi ste istraživač pre svega”. Ova vrsta promene prioriteta u radu univerzitetskog nastavnika ne može se svakako direktno pripisati Bolonji, s obzirom da je ona zamišljena tako da se postigne *intenzivniji* odnos prema studentima, kroz predispitne obaveze, interaktivno učešće studenata, male grupe itd. Međutim, kao što sam već napomenula, pojam „Bolonja” se kod nas često koristi za čitav set promena koje su se dogodile otkako je reforma inicirana. No, s obzirom da je naš sistem studiranja specifičan, između ostalog i po tome što imamo sistem masovnog studiranja, naročito na određenim fakultetima, kao što su, recimo, Pravni ili Ekonomski,²¹ ideali reforme na tom nivou ubrzo su počeli da bivaju podmirivani opet *pro forma*.

Ovaj aspekt promene ponašanja jednog dela akademske zajednice u obliku zanemarivanja nastave naročito ističu oni profesori koji ulogu univerzitetskog profesora pre svega doživljavaju kao ulogu *tumača* i prenosioca nauke i naučnih dostignuća. Velik zaokret se dogodio na tom planu, kako vidimo, najpre usled toga što se profesorski rad počeo vrednovati skoro isključivo preko bodova koje ostvaruje u naučnom delu rada (u društvenim naukama, doduše, postoje i tzv. kvalitativni kriterijumi koji se moraju ispuniti za određeno zvanje; u prirodnim naukama postoje samo kvantitativni kriterijumi, kako sam saznala; u oba slučaja postoje studentske evaluacije, ali one se ne uzimaju za važan kriterijum).

²⁰ Pa se, po priči jednog od profesora, akreditaciona komisija iz Nemačke pitala šta će im na fakultetu Mašinski elementi 1 i 2.

²¹ Kako to objašnjavaju jedan od profesora, to je slučaj „na onim fakultetima na kojima se tradicionalno podmiruje ta socijalna potreba da jedan broj mladih ljudi – umesto da završe na birou za zapošljavanje, vi gurnete da studira jedno 7-8-10 godina, da se vode kao studenti”.

„Nametnuti su bodovi, nametnuta ta jurnjava itd. Nemate vremena više studentu 'dobar dan' da kažete – *to vam se ne isplati* (naglašeno u izvornom obliku). I onda vi čim završite vaše obaveze (na fakultetu, prim. aut), bežite negde da obavljate neke svoje poslove da biste mogli da opstanete.

Šta je problem – vi možete da napredujete zahvaljujući tim bodovima, ali ne možete mnogo da se bavite nastavom. Onaj divan deo, koji ide izvan onog obaveznog – razgovori sa studentima, vaš kabinet bi morao biti uvek otvoren, kao što je bio moj... Jednom sam držao nastavu u kafani, znate.

U takvoj situaciji profesor na državnom fakultetu, koji, kao što smo pričali, juri da rešava svoje privatne probleme – njemu će posao biti samo jedna usputna stanica, gde on više nema ni interesa da se udružuje zarad nekih opštih interesa, a država ga ne podržava i taj proces nezaustavljivo teče.”

Reforma visokog školstva definitivno je promenila pristup akademske zajednice prema nastavi i prema studentima uopšte (Gačanović i Banić 2022), međutim ono što ipak tu treba naglasiti to je da su stvoreni uslovi u kojima nastavnici mogu da biraju na koji će način tome pristupiti, a za one koji biraju da eskiviraju ovaj deo svojih obaveza „nalazi se razumevanje” i to je za sada svojevrsna „tabu tema” našeg univerziteta. To je tako naročito zbog toga što takvu vrstu „luksuza” sebi mogu da priušte uglavnom profesori sa sigurnim pozicijama na fakultetima, koji ovu vrstu posla najčešće prebacuju na svoje asistente i druge vrste (po zvanjima) mladih saradnika. Reakcije studenata na ovakva ponašanja profesora na državnim univerzitetima za sada nisu glasne niti vidljive u javnosti, za šta je verovatno jedan od veoma bitnih razloga to što ti profesori i dalje odašilju onu vrstu autoriteta koja opstaje u nekim bogatim državama (poput Nemačke, kako navodi jedan profesor, koja pokriva celokupno finansiranje obrazovanja, uključujući i visoko školstvo), koje sebi „mogu da priušte taj stari model i gde i dalje ima te ideje da je profesor neki tamo polu-bog kome ne prilaziš tako lako da pitaš nešto”. Međutim, menjaju se i studenti, kao i kontekst u kome univerziteti bivstvuju. Primećeno je, mada to nisam detaljnije istraživala za sada, da se naši studenti sve više „usuđuju” da zameraju profesorima tamo gde misle da bi trebalo, a novim zahtevima „vremena” najizloženiji je „mlađi” nastavni kadar. Situacija na privatnim fakultetima je pak za tamo angažovane profesore zahtevnija, jer su oni inspirisani (uglavnom finansijski) ili primorani „da se bave novim studentima, da moraju da ih privlače (...) Bore se, dovode ovog, onog, učestvuju na promocijama”. Međutim, promocije već jesu sastavni deo angažovanja na Univerzitetu u Beogradu (opet, uglavnom sa glavnom pogonskom snagom u akademskom podmlatku), a moraće verovatno biti sve intenzivnije, upravo zbog rasta konkurencije i onoga što se nudi na privatnim fakultetima.

„Mi imamo privilegiju koja će se topiti. Ovaj krupni kapital nas melje, mi ćutimo. Zašto? Jer, anestetizirani, mi primamo plate, živimo i tako. A sutra – odjednom probudimo se u drugom društvu – već se istopila srednja klasa koja je mogla da bude neki kritični sloj društva itd.”

Ono što se među mojim sagovornicima najčešće izdvaja kao pozitivna promena na planu nastavnog rada jeste da su „počela unapred da se znaju pravila igre – da se oduzme neka vrsta bespotrebne i neutemeljene moći, otprilike – ti si student, nije tvoje da znaš ni šta se traži za kolokvijum, za ispit, da l' ćeš me naći, da l' me nećeš naći, da l' ću se javiti – sve je to ušlo u jedan model i sistem – ja uglavnom pričam iz iskustva sa mog fakulteta, ali mi se čini da se to negde ustalilo. Posebno da se mlađe generacije drže toga – da komuniciraju sa studentima otvorenije, bolje”. Drugi profesor to formuliše na sličan način (mada naglašava da nije ni za kakve kalupe): „Što morate imati jasan plan – to mi se najviše dopada. S tim što on treba da služi kao generalni plan. Al' dobro je da ima jasna ideja. Da se u tim silabusima vidi šta iz čega proizilazi”. Uprkos tome, treba reći da profesori nisu oduševljeni „prenormiranošću” svega, kako to Bolonja nalaže. Prema jednom od profesora, veliki negativan ishod Bolonjskog učenja po delovima jeste gubitak celine. „Od tada u školstvu se otišlo od jednog sintetičkog pristupa učenju, u kome neki predmeti traju i dve godine i polažu se odjednom, do analitičkog. Kad se uči po delovima (kao što je sad po Bolonji), pa otkaciš ovaj, pa onaj, pa se bodovi neki računaju – mislim da se u svemu tome gubi celina. Vidi se i po vrednosti u društvu, nema prostora za izlaganje nekih celovitijih pogleda – nedostaje nam sintetička misao”.

Ovim se teme u vezi s promenom konteksta, zahteva, uslova i ponašanja akademske zajednice u odnosu na nastavu ne iscrpljuju, ali zbog nedostatka mesta u ovom radu za dalje produbljivanje na ovu temu, preći ćemo na najisticanije promene koje se dešavaju na polju bavljenja naučno-istraživačkim radom, ali opet u jednom usko selektovanom izboru.

Nauka

Naučnici su istovremeno i članovi jednog društva, jedne date epohe. Smer i stil istraživanja obeleženi su i karakterom ljudi, a ne samo naučnika, jer jedni od drugih nikada nisu strogo odvojeni.

Aron (1998, 16)

Veliki raskorak u našem visokoobrazovnom sistemu desio se sa značajnim skraćivanjem puta ka zvanju naučnika, odnosno ukidanjem magistarskih studija i skraćivanjem trajanja doktorskih studija. Dakle, jedan stari, sporiji sistem modernog, kontinentalno-evropskog univerziteta morao je biti zamenjen potpuno novim, efikasnijim i bržim sistemom koji dolazi pre svega iz SAD. Na mesto magistarskih uvedene su master studije u trajanju od godinu dana. Mnogim profesorima koji su morali da prođu magistraturu, pa onda dugotrajno pisanje doktorskih disertacija, ovakvo skraćivanje puta činilo se kao potpuna degradacija

akademske vrednosti na koje su oni navikli. Kao i u svim drugim aspektima reforme i ovde su se tražila „usputna rešenja – ne samo kod nas, nego pretpostavljam svuda”. Jedna od propratnih tekovina ove vrste promene bilo je suptilno nestajanje razlike između strukovnih i akademskih studija: „Ranije smo imali ideju, kad završi neko fakultet – postoji put nauke i put struke. Za nauku je išao magistarski rad, doktorat. Put struke je bila specijalizacija. Sad ima master rad koji ne znaš šta je. On je malo jači diplomski rad, a nekad i nije”. Osnovne studije su koncipirane tako da „nisu dovoljne ni za šta” (s tim što je tako svuda u svetu sad), studente koji upišu master studije, naročito ako ih plaćaju, „mi tretiramo kao da moraju da završe master (to vidim i ja kod sebe), kao da su otprilike kupili tu diplomu (...) i to naravno brže promovise ljude”. Ova usaglašena kompilacija izjava različitih profesora dovodi nas do samih doktorskih studija, u kojima neki od profesora vide najveći problem, koji zapravo predstavlja „prvi prioritet reforme visokog obrazovanja”, odnosno ovako reformisanog visokog obrazovanja.

Jedna od indikacija „urušavanja tog akademskog nivoa” jeste nagli porast doktora nauka u našoj zemlji. Uobičajeno da se ovaj brojčani porast povezuje s privatnim fakultetima: „Ja mislim da je to delimično zato što ima mnogo privatnih univerziteta. Ili, što je jedan kolega jednom primetio – da je uslov da bi nešto bilo univerzitet da ima i doktorske studije. Tako da su oni zapravo, tim nekim uslovom – da l’ je to bio zakon ili je propis komisije za akreditaciju bio, u samom početku – de facto naveli sve privatne univerzitete da postoje bilo kakve, mahan i formalno, doktorske studije (...) To im je bila obaveza, možda mnogi od njih ne bi to uradili, jer im je bio interes da proizvode menadžere, koga god da proizvode, da zarade pare”. Uz ovakvo objašnjenje usko je povezan fenomen kupovine diploma, koji je duboko ukorenjen u ovdašnjoj kulturi i o kome je još Nušić pisao u svojoj komediji *Dr. Međutim*, ta potreba i danas nije jasna mnogim profesorima univerziteta: „Nigde nema studije zašto je pomama za ovolikom kupovinom doktorata. Ja imam odgovor moj, a voleo bih da neko to istraži²² (...) Ovde imamo situaciju da je ugled ljudi koji ništa sem znanja nemaju zasenjen ljudima koji imaju ogroman kapital, ali nemaju ugled. I onda je nastala ova potreba.” Međutim, samo pitanje ugleda nosilaca akademskih zvanja je postalo diskutabilno (neki smatraju da on nije značajno narušen, neki suprotno) upravo zbog ove pojave, ali i zbog pojave tzv. „štancovanja doktorata” koja je prisutna i na samom Univerzitetu u Beogradu: „Skoro je pisalo negde da je broj doktorata na Beogradskom univerzitetu zadnjih deset ili petnaest godina deset puta veći nego

²² Njegovo viđenje: „E, dakle, u toj tranziciji krenulo je pravljenje kapitalističkog društva. Neki su društveno preduzeće transformisali, sad je privatno. I onda se potpuno stvari menjaju i mnogi sada za N godina postaju krupni kapitalisti – Karići, Miškovići itd. I oni imaju moć, a nemaju ugled: 'Neki profesorčić iz kraja, ej, njega komšija ceni više nego mene, a nema pas zaštita da ga ujede'. I onda kaže: 'Čekaj bre, ja ću da kupim diplomu'”.

za ceo period od tamo ne znam koje godine kad se računa pa do 2010, recimo”. Nedostatak ekvivalencije između povećanja broja doktora nauka i kvaliteta doktorskih studija uočava i samo Ministarstvo, koje za jedan od prioriteta ima „da iskoreni korupciju i osigura integritet obrazovanja na svim nivoima” (MPNTR 2021, 20). Na fakultetima prirodnih nauka uvedeni su „dosta čvrsti kriterijumi da za doktorat mora da budu objavljena dva rada u vodećem međunarodnom časopisu, sa impakt faktorom preko jedan... E sad, da li je taj čovek *dopisan*²³ na rad ili nije – ja to ne znam, jer ko će to da proverava”.

I na nivou drugih akademskih zajednica u svetu piše se o mnogim aspektima *akademski nečasnog* ponašanja po pitanju objavljivanja i potpisivanja naučnih radova (v. Engel 2015). U slučaju naše, s uspostavljanjem novih pravilnika i imperativom na što češćem objavljivanju u što prestižnijim naučnim časopisima došlo je do razvijanja različitih „metoda” za postizanje tih ciljeva: „Vi da napredujete, vama trebaju bodovi, ako nemate tehnologiju, vi morate da smišljate, da objavljujete zajedno, da trojica objavljuju, pa da se priključe, pa troje rade tri rada pa se priključuju”.

Globalno nametnuti pritisak na naučnu zajednicu izražen u aforizmu *publish or perish* (objavljuj ili nestani)²⁴ veoma je osetan i u domaćoj akademskoj zajednici – mnogo se više „objavljuje i citira”, ne samo u prirodnim već i u društvenim naukama. U društvenim i teorijskim naukama broj koautorstava je ograničen, ali to većinu ne sprečava da pravi „koalicije” s određenim brojem kolega i da se međusobno potpisuju jedni drugima na radove, po principu „usluga za uslugu”. Oni koji su dobro „ušemljeni” u takve vrste poduhvata mogu značajno prednjačiti u odnosu na one koji nisu i time mnogo brže napredovati i stizati do viših rangova u univerzitetskim hijerarhijama. U grupacijama prirodnih i tehničkih nauka trend „potpisivanja” je još izraženiji; razlika u bodovima koje ostvaruju oni koji se bave eksperimentalnim i teorijskim naukama je drastična, a profesor iz oblasti tehničko-tehnoloških nauka mi je rekao da je u jednom međunarodnom istraživanju imao 36 koautora na jednom radu.

„Mislim, svaki kriterijum se da zadovoljiti – zadovoljiti na način *izigrati*²⁵ i ljudi to uspeavaju. I ti momci oko mene, trudili smo se da zadovoljimo sve kriterijume, da radovi ne budu ono serija radova, identični, samo slični, *reciklirani*²⁶ – tačno; da ne budu karakterizacije nego da imaju neke veze sa fizikom.

Ako imate skupe instrumente, tu stavite neko staklo pa kažete sastav je takav – od toga se da napraviti rad – verovali ili ne.

Da, ima jako mnogo takvih. Ako zagrizete, hoćete nešto i da razumete i sve ostalo, onda ide mnogo vremena – tako je, *ne isplati se*” (naglašeno u izvornom obliku).

²³ Kurziv autora teksta.

²⁴ https://en.wikipedia.org/wiki/Publish_or_perish.

²⁵ Kurziv autora teksta.

²⁶ Kurziv autora teksta.

Pored imperativa što češćeg objavljivanja i citiranja, imperativ je i međunarodna vidljivost, odnosno objavljivanje u međunarodnim časopisima. U prirodnim naukama to ne predstavlja problem, jer kod njih postoji kontinuitet insistiranja na tome da se objavljuje u stranim časopisima (još od 1980-ih godina): „Kod nas je, da kažem, dosta jednostavno – skoro niko ni da objavljuje u domaćim časopisima jer oni *de facto* i ne postoje”²⁷. S druge strane, u društveno-humanističkim naukama je postojala drugačija vrsta kontinuiteta do reforme i za tu grupaciju ova vrsta pritiska predstavlja veći izazov: „Moja generacija, mnogi veliki profesori nikada ne bi bili izabrani maltene za docente. Evo zašto – zato što je nama bila sramota, neka vrsta izdaje, ako neko objavi u stranom časopisu”. Ta vremena kada se lojalnost sopstvenoj zajednici iskazivala u objavljivanju u domaćim časopisima su očigledno prošla, ali praksa objavljivanja u zemlji ipak se zadržala, jer je i ova grupacija na univerzitetu našla način kako da se izbori i dovije sistemu u sopstvenu korist. S obzirom da smo na samom početku uvođenja ovih novih pravilnika „postavili previsoko standarde, onda smo počeli da pravimo nekakve izlazne strategije koje su naravno obesmislile to:

„Umesto da objavite na SCI listi, kao možete u domaćem časopisu koji je posebnom odlukom matičnog odbora proglašen za ekvivalent. I onda dobijete *Anale Pravnog fakulteta* koji se pretvore u protočni bojler za objavljivanje radova nastavnika. Ako taj časopis i hoće da dođe na neku SCI listu – kako? Ne može. Objavljujete samo svoje, ne objavljujete na engleskom, nema stranih – i vidite kako se vrtite u tom začaranom krugu.

Ja mislim da je dobro da svako od nas ganja nešto više od propisanih normi, ali čini mi se da je važno da nađemo nekakvu realnu meru, šta su zapravo naše stvarne mogućnosti – da vidimo šta su nam, ono, ciljevi – u kojim to oblastima, disciplinama možemo zaista da se više, bolje takmičimo; onda treba videti da i ovi drugi polako se približavaju tome, a ne da budu potpuno satrti”.

Na osnovu ovako sažetog izlaganja na temu koja svakako zahteva opširniju obradu, za koju ovde više nema prostora, možemo da zaključimo da je jedna od osnovnih odlika naše zajednice *snalažljivost* da se izvuče najbolja korist za sopstvene potrebe. Jedan deo te zajednice posebno je posvećen razotkrivanju neuspeha sopstvene zajednice da izađe u susret međunarodno postavljenim standardima uspešnosti, ali opet isključivo na temelju striktno definisanih brojčanih indikatora (Stojanović 2020). Veliki problem u tom procesu „jurnjave” za poenima, koji se sakupljaju i rasipaju po raznoraznim (što međunarodnim, što domaćim) časopisima kojih je sve više – jer je i potražnja za mestom za objavljivanje na globalnom nivou drastično skočila – u tome je što onda ne ostaje mnogo nastavno-naučnom ili samo naučnom kadru da sprovodi neka dublja, dugoročnija istraživanja ili – kako je izjavio u jednoj prilici dr Igor Stanković

²⁷ „Postoji neki niški *Facta universitatis*, koji je za sve prirodne nauke i tehničko-tehnološke, i u Kragujevcu nešto postoji”.

(Institut za fiziku Univerziteta u Beogradu) – na polju prirodnih nauka se „ne otvaraju novi predmeti, nova polja” i zato ovdašnji istraživači ne postižu da objavljuju u M21a kategoriji, u *Nature* i *Science*. Po njemu, kvalitet i u slučaju DH i u slučaju prirodnih nauka opada, a način da se on postigne je „samo izgradnjom naučnog autoriteta – tu smo mi pali. To se vidi i u ovoj priči o doktoratima:

„Autoritet se teško gradi, a lako se gubi. To se ne radi sabiranjem M-ova – kada se saberu rezultati tu se ne vidi zaista šta je radio kandidat. Prosto zato što taj kandidat dolazi iz sistema u kome komisija neće da se zameri njemu, ili će da se zameri ako ga ne vole. Pri tome svi oni nivoi koji bi trebalo da zaštite kandidata ne funkcionišu ili propuštaju loše kandidate.

Ovaj sistem treba da evoluiru, ali u suprotnom pravcu koji smo imali do sada.”²⁸

U ovom iskazu na videlo izlazi još jedna veoma važna odlika domaće akademske zajednice, kojoj ću malo više pažnje posvetiti u zaključnom delu ovog teksta, a koja svakako ima veliki uticaj po njeno funkcionisanje, a to je da se u njoj svaka kritička zamerka na rad kolege zapravo smatra činom zle namere, a ne konstruktivne kritike, koja za cilj ima očuvanje ili napredovanje u okvirima naučnih i akademskih standarda i principa. Ovakva „kultura nezameranja” stvara ili perpetuira određena ponašanja koja prerastaju u „loše akademske običaje” koji su „tabuisani”. Na taj način se „vaspitava” čitava nova generacija akademske zajednice.

„Nemate prostora da se zamerite i svako od svakoga zavisi. Posebno ako čovek to počne da koristi. Potpisuju celu laboratoriju na rad – pa nije to toliko problem što će ispasti da neko ljudi ima duplo više radova nego što su uradili – nego je problem što ti mladi ljudi, koji ulaze u tu laboratoriju, misle da se to podrazumeva. A ne podrazumeva se. To su te stvari da l’ je bitno il’ nije bitno – ali u stvari vi vaspitavate ljude tako. To što kažete – na studijama ili na doktorskim studijama oni vide kako stariji rade i onda misle da i oni tako treba da rade.”

Sve ove i još mnoge odlike zajednice Beogradskog univerziteta važno je uzeti u obzir ako želimo da razumemo put reforme kroz koju ona prolazi u susretu s izazovima savremenog sveta. Mnoge od aspekata domaćeg akademskog konteksta nisam mogla da iznesem u ovom radu, jer svaki od njih zahteva širu elaboraciju. Jedan od njih je svakako materijalni status članova akademske zajednice, koji značajno utiče na ponašanja akademske zajednice i njen „moral”; „akademska zajednica, mislim, s obzirom na njen status kod nas, ona je i dosta potkupljiva, tako da... pošto su plate...”. Akademska zajednica, po mišljenju svih, nije mnogo plaćena, „tako da tu ostaju samo ljudi koji verovatno stvarno imaju neki motiv jači od samog napredovanja u službi sujete i tako – dobro – sujeta naravno postoji”.

²⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=enXS80UVGcU&t=9s>.

S obzirom da na osnovu mnogih primera možemo svedočiti da su motivi za dostizanje barem dela univerzalnih načela akademske čestitosti – integritet, kolegijalnost, profesionalnost, zabrana diskriminacije, zabrana uznemiravanja, nepristrasnost i odgovornost – pomalo stavljeni po strani i često opstruirani čitavim skupom vrednosti šireg društva i unutrašnjih „pravila igre”, koji članove akademske zajednice primoravaju da se snalaze, da pronalaze „rupe u sistemu” i napreduju u poretku akademske hijerarhije; da li je to napredovanje uvek u službi naučnog i društvenog napretka i opštih humanističkih ideala ili ipak najviše u službi sujete, ostaje da svako za sebe razmisli o odgovoru. Jedan od izvesnih motiva ostajanja na našem univerzitetu koji dele mnogi od kolega je „neko slobodno vreme i sloboda koju ste kupili (nedostatkom novca ste je kupili). Šta je tu i kakav je pravi izbor, pazite – nema konačnog zaključka! Svako se nada da može da zaradi novac, ali niko nema jasnu predstavu koliko to košta čoveka iznutra”.

Zaključak: mala zajednica, veliki *universitas*

Jedno je akademska kultura kada stupate u akademiju i očekujete besprekorno visoke standarde ponašanja u svim domenima, a drugo je ako se iole duže zadržite u toj kulturi. I na osnovu nemalog iskustva u inostranstvu uveren sam da tu nema nikakvih velikih, dramatičnih razlika, u odnosu na aberacije koje nalazimo u domaćoj kulturi.

Ima deo koji ćemo svakako manje naći na strani – pokušaji akademske nečestitosti, u nekom najbazičnijem smislu – nažalost, vidimo da toga ima dosta kod nas.

Lični utisak – ogroman potencijal vrhunskih ljudi, koji iskazuju svoju nemoć.

Ja gledam Senat univerziteta, kakvi umovi, kakve glave u jednom zajedničkom telu koji ne mogu da odbrane jedan parking. Kaže rektor uzeli su nam parking! Kako mogu univerzitetu, pa ja bih izveo studente napolje itd.

Nakon sabiranja opštih utisaka iz odabranih navoda možemo izvesti zaključak da okolnosti koje se nameću pojedincu kao članu akademske zajednice sve više od njega zahtevaju pragmatičnost koju u perspektivi prati tendencija udaljavanja od pojedinih tradicionalno shvatanih akademskih vrednosti, koje su – kako se navodi – bile negovanije ili zastupljenije u periodima pre tranzicije. U skladu s tim se i kod većine mojih sagovornika, nakon dužih razgovora, pojam „isplativosti” određenog ponašanja ili delanja pojavljivao kao lajtmotiv.

tiv njihovih razmišljanja. Tako neki od mojih sagovornika naročito ističu da se u današnjoj akademskoj kulturi dublje posvećivanje nastavi i studentima „ne isplati” – iako veliki deo univerzitetskih nastavnika to i dalje čini. Kao glavni razlog za to navodi se veće posvećivanje naučnom radu, jer ne postoje razvijeni mehanizmi procene posvećenosti nastavnom delu rada, te se on uglavnom ne uračunava u bodovne zbirove potrebne za napredovanje u karijeri. Slično tome, većina mojih sagovornika slaže se, na primer, da se „ne isplati” ni komisijama previše da se udubljuju u rezultate svojih kandidata:

„Nažalost, mi nemamo jedan mehanizam, dubinski sistem introspekcije – da vi prođete kroz sve radove, da imate pravo da komentarišete šta je neko uradio, šta nije uradio – to bi trebalo da radi komisija za izbore.

Međutim, stvorio se takav duh vremena, da član komisije koji bi zaronio u radove i bavio se njihovom suštinom, dao ocenu da li je to uopšte potrebno, i koji bi napisao eventualno negativan izveštaj nekome – ako konstatuje da su ti radovi nebitni, nevažni – taj bi se doživeo kao zlonameran”.

Na osnovu mišljenja pojedinih profesora, to je velika promena u odnosu na period pre nego što se ovako reformisan sistem počeo ustanovljavati: „Na neki način, akademska zajednica je dominantno držala do sebe i ogroman broj njenih članova nije dopuštao sebi da radi ispod nekih moralnih i akademskih standarda. Znači, jednostavno, čini mi se da je stepen odgovornosti bio na mnogo višem nivou nego danas”. S druge strane, postoji i drugačije iskustvo, prema kome je akademska zajednica „praktično iznutra devalvirala vlastiti sistem evaluacije i onda da biste to sprečili, onda ste kao klatno gurnuli maksimalno na radikalno suprotnu stranu i uveli da sve kvantifikujete”.²⁹

Još jedna tekovina reforme koja je ostavila traga na polju međuljudskih odnosa i kvaliteta funkcionisanja univerziteta jeste sve veće približavanje modelu tzv. „menadžerskog upravljanja” na fakultetima. U okolnostima u kojima su uprave fakulteta i druga upravljačka tela postavljeni u situaciju stalne borbe za bolje plasmane, studente – naročito za (dodatna) finansijska sredstva – i da stalno moraju da se dovijaju kako da na sve te nove i nove pravilnike, regulative i zahteve koji dolaze „sa vrha” odgovore tako da za sebe (tj. za „nas”) izvuku

²⁹ „Kada se prelazilo na taj model, sećam se da sam tad vodio razgovor sa tadašnjim državnim sekretarom za obrazovanje, nažalost pokojnim Miletom Savićem, koji je radio na Institutu za filozofiju i društvenu teoriju i ja sam ga pitao – Mile, je l’ ne misliš da idemo previše u drugo klatno, da guramo klatno u drugu stranu kvantifikacije, da radimo zapravo jednu potpuno suprotnu stvar? On kaže – Pa radimo, zato što su sami nastavnici diskreditovali vlastiti akademski sud o tome šta rade, jer su bili spremni da prijavljuju kao naučne radove tekstove u novinama, intervjuje, tekstove u stranačkim glasilima. Znači, svega i svačega ste vi tu videli kao nešto što je bilo tamo gurano kao – evo, na osnovu toga ćemo da napredujemo.”

najbolju korist, zavladao je i nepisano pravilo „nepotrebnog uplitanja”, „nemešanja”, „nezameranja”, „prečutnog odobravanja” većine odluka koje se donose na svim nivoima univerzitetske organizacije. Koncept javne rasprave i razmene mišljenja u trenutnoj našoj akademskoj kulturi se počeo izbegavati iz pragmatičnih razloga, a eventualno započinjanje neprijatnih tema smatra se činom kulturno nepoželjnog ponašanja i često se doživljava lično, kao čin „zle namere” ili neke vrste „izdaje” – „Da li se neko dogovarao za ove izbore kako će da glasa, kako neće (ja mislim da jeste) i imam utisak da je ranije – kol’ ko god to bilo vreme socijalizma i šta ja znam, nedostatka demokratije – ja sam imala utisak da ljudi pričaju otvorenije – da je bilo više diskusije, bilo je i svađa, je l’”. Svi moji sagovornici smatraju da našu akademsku zajednicu pored veoma izražene sujete, krasi i veoma izražena emotivna osetljivost, što zajednicu čini veoma fragilnom: „Kada govorimo o međusobnim odnosima, o atmosferi, o nekom suživotu akademskom, o komuniciranju, o tome kako jedna akademska sredina živi iznutra – mislim da tu postoje velike sličnosti gde god da krenemo i da se one dosta dobro opisuju u onome što je, čini mi se, rekao Henri Kisindžer za ljude sa univerziteta – ’nit manjeg značaja (uticaja na društvo), nit većih sujeta’. Sujeta je zapravo ogromna i ona se na svakom koraku vidi – od tih NN veća, do međusobnog komuniciranja, tih neprestanih saplitanja, neprincipijelnih koalicija, svačega”. U takvim okolnostima imamo razvijanje „palanačkog mentaliteta” u kome se komentarisanje, negodovanje ili „ogovaranje” u vezi s većinom odluka koje su donesene dešava *post festum*, „u poverenju”, izvan javnih okupljanja članova zajednice.

Kada govorimo o osećaju akademskog zajedništva na Beogradskom univerzitetu, na nivou ideje ono postoji (bilo da se posmatra u negativnim ili pozitivnim vrednostima), u praktičnom smislu taj osećaj se odnosi na manje organizacione grupe s kojima članovi imaju kontakte ili s kojima dele neke direktne zajedničke interese. Neki moji sagovornici za naš univerzitet koriste izraze kao što je „koalicija” ili „arhipelag” – „univerzitet nije celina, on je arhipelag ostrva koji se povremeno okupe oko nekog problema i gde nema jedinstva, po niti jednom pitanju (...) gde ponekih ima prijateljstava, neko veće ostrvo sa 3-4 stanovnika, imate usamljenike, slobodne strelce – jedan fakultet je takav i ceo univerzitet je takav”. Pored svojih profesionalnih obaveza, sve složenijih i zamornijih administrativnih obaveza (kod onih koji učestvuju u akreditaciji, apliciranju i radu na projektima, promocijama), posao na univerzitetu „ima sigurno mnogo stresa – to neko ako misli da mi nemamo fiksirano radno vreme – ja radim kod kuće; unapređenja ... na kraju ispadne to puno posla i puno stresa. Tu je i konkurencija; prave se klanovi – to na kraju shvatiš, da su mnoge strane dogovorene mimo tebe; pretpostavljam da to svuda postoji”. U atmosferi sve većeg stresa i osetljivih međuljudskih odnosa prevladavaju vrednosti individualizma naspram kolektivizma, što je u skladu sa širom tržišnom paradigmom pod ko-

jom se odvijaju i šira društvena, politička i ekonomska kretanja, pa sa njima i visokoobrazovna reforma.³⁰

Ovo su samo neki od razloga zbog kojih je univerzitet „zatečen u stanju frustrirane paralize”, kako je to formulisala prof. Stojković (2017), koja je uzrokovana ili pak ishoduje iz sve većeg razvijanja „pragmatične svesti“, a gubljenja naučnog autoriteta i integriteta. Kritikujući generalnu inertnost akademske zajednice, kako po pitanju unutrašnjih reakcija, tako i po pitanju eventualnog kritičkog društvenog angažmana, Stojković konstatuje: „Depresija na Beogradskom univerzitetu je ogromna. Mlaki pokušaji batrganja u pitanjima koje je pokrenuo novi Zakon o visokom obrazovanju ili u problemima plagijata pokazuju veliki strah i, ponoviću još jednom, potpunu dezorijentisanost univerzitetskih nastavnika (...) U ovom trenutku univerzitet je zatečen u stanju frustrirane paralize. Ipak, ako postoji makar zrno istine u tvrdnji da se istorija ponavlja, očekuje se skoro buđenje” (Stojković 2017).

Prema onome što se može zaključiti iz razgovora s profesorima, samo ređi pripadnici ove akademske zajednice „imaju hrabrosti” da javno istupaju i zastupaju neke „principijelne stavove” koji su od interesa za univerzitet. Stalne izmene i dopune njihovog (našeg) habitusa, mistifikovane diskursom beskrajnih birokratskih procedura, aktima i podaktima statuta i pravilnika, često neusklađenim sa Zakonom – dovele su do toga da mnogi više ne znaju ni šta da misle, pa većina o tome i odustane da misli, prepuštajući da za njih misli neko drugi. Jedan od profesora s kojim sam razgovarala, na svoj način objašnjava zašto utisci poput ovog da zajednica izgleda inertno, depresivno, uspavano mogu biti na mestu:

„Jer često ljudi koji rade na univerzitetima nisu spremni da izađu iz zone komfora – ličnog, dobrog pozicioniranja – jednostavno ne žele da se zameraju bilo kome, ako misle da bi taj njihov osećaj opuštenosti bio ugrožen.

Ne zameram ljudima – neki ljudi su egzistencijalno zavisni od tog posla, neki nemaju ni volje ni hrabrosti da se bore do kraja za svoj stav. Svi smo mi različito baždareni. Upravo zato, ta materijalizacija poimanja slobode i autonomije umnogome zavisi od pojedinca. To je potpuno individualno. Ima ljudi u akademskoj zajednici koji su hiperaktivni, veoma prisutni svuda, eksperti u svojim oblastima, a imate baš i ljude koje ste opisali – koji su iscedeni, demotivisani, onako ubijeni rutinom i svakodnevicom, ali, kažem, to je individualno”.

³⁰ Profesor Vladica Cvetković (2023) u javnosti ističe ovakvo viđenje: „Danas je jasno da 'Bolonju' nisu mogli da uvedu profesori kojima je bio važniji lični komoditet nego opšta korist, a upravo takvi su bili najviše pitani kada je sprovedena reforma. Njihov osnovni cilj je bio kako izvrdati, kako prevariti reformu tako da se sve kao promeni, ali da se ne dirne ni u šta od onoga što je njima važno. Tu pre svega mislim na očuvanje sistema finansiranja i armature profesorske vlasti, u stilu: moj student, moj predmet, moja laboratorija, moja katedra i moj fakultet. Nema reforme koja može da uspe uz tako sebično shvatanje akademskih sloboda”.

Nadam se da sam u ovom radu uspela barem delimično čitaocu da približim neka iskustva i stavove redovnih profesora Beogradskog univerziteta i obrise konteksta njihovog rada i radnog okruženja u perspektivi procesa tranzicije. Ciljano sam, pritom, isticala neke akademski problematične tendencije koje su se uobičajile u okolnostima ove kulture, ali ne s namerom kritike već radi suočavanja s njima i razumevanja zašto se razvijaju – da u tim pojedinostima počnemo da uviđamo i ono što nam se čini bliskim i da time počnemo da se približavamo više i sebi samima i možda vratimo nekim akademskim idealima koji su se u jurnjavi reforme kod mnogih zagubili. Ovo je pritom samo delić slike o kulturi Beogradskog univerziteta i tek s ukrštanjem još mnogo perspektiva onih koji učestvuju u njoj možemo dobiti celovitiji prikaz, što mi je namera da pokušam da uradim u budućnosti.

Reference

- Aron, Remon. 1998. Predgovor u *Duhovni rad kao poziv*, Maks Veber, 5-30. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižnica Zorana Stojanovića.
- Berberović, Denis. 2023. „Zašto štiti akademska zajednica?” *Res Publica*, 15.05.2023. (<https://respublicacasopis.net/2023/05/15/zasto-suti-akademska-zajednica>)
- Bourdieu, Pierre. 1988. *Homo Academicus*. Stanford University Press.
- Cvetković, Vladica. 2023. „Dvadeset godina 'Bolonje' – dežurnog krivca srpskog visokog obrazovanja”. *Nova ekonomija*, 04.07.2023. (<https://novaekonomija.rs/kolumna/dvadeset-godina-bolonje-dezurnog-krivca-srpskog-visokog-obrazovanja>)
- Engel, Christoph. 2015. „Scientific Disintegrity as a Public Bad”. *Perspectives on Psychological Science* 10 (3): 361–379. <https://doi.org/10.1177/1745691615577865>
- Gaćanović, Ivana i Ana Banić Grubišić. 2022. „Kulturna kritika ili samo mali beg od stvarnosti? Antropološka analiza serije Upravnica”. *Etnoantropološki problemi* 17 (2): 455-486. <https://doi.org/10.21301/eap.v17i2.2>
- Gaćanović, Ivana. 2019. *Univerzitet i kultura revizije: antropološka analiza*. Beograd: Filozofski fakultet, Odeljenje za etnologiju i antropologiju, Centar za antropologiju javnih i praktičnih politika: Dosije studio.
- Gerc, Kliford. (1985) 2008. „Upotrebe različitosti,„. *Kultura* 118-119: 87-107.
- Hač, Elvin. 1979. *Antropološke teorije (1)*. Beograd: BIGZ.
- Harman, Kay M. 1989. „Culture and Conflict in Academic Organisation: Symbolic Aspects of University Worlds”. *Journal of Educational Administration* 27 (3): 30-54.
- Jaspers, Karl. (1946) 2003. *Ideja univerziteta*. Beograd: Plato.
- Mitrović, Radivoje. 2019. *Srbija 4.0: Budućnost koja se ne sme propustiti*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- MPNTR (Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja). 2021. *Strategija razvoja obrazovanja i vaspitanja u Republici Srbiji do 2030. godine*. Beograd: Službeni glasnik.
- Pejić, Irena. 2020. „Dvadeset godina od Petog oktobra: demokratske promene ili duplo golo?” *Mašina*, 05.10.2020. (<https://www.masina.rs/dvadeset-godina-od-petog-oktobra-demokratske-promene-ili-duplo-golo>)

- Petkovska, Sanja S. i Jovan R. Miljković. 2024. „Prilog razumevanju procesa globalizacije visokog obrazovanja i pristupi njegovom proučavanju”. *Inovacije u nastavi* XXXVII (1): 16–31. <https://doi.org/10.5937/inovacije2401016P>
- Popović, Katarina. 2019. „Obrazovna politika – u makazama paradigmi”. U *Obrazovna politika i praksa – u skladu ili u raskoraku*, uredili D. Pavlović-Breneselović, V. Spasenović, Š. Alibabić, 2-13. Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu i Pedagoško društvo Srbije.
- Sarroub, Loukia K. and Claire Nicholas, eds. 2021. *Doing Fieldwork at Home: The Ethnography of Education in Familiar Contexts*. London: Rowman & Littlefield.
- Stojanović, Boban. 2020. „Analiza normi i praksi napredovanja u zvanje na univerzitetima”. Beograd: Fond za otvoreno društvo. (<https://akademski-masa.org/analiza-normi-i-praksi-napredovanja-u-zvanje-na-univerzitetima-u-republici-srbiji-boban-stojanovic>)
- Stojiljković, Zoran, ur. 2012. *Lavirint tranzicije*. Beograd: Friedrich Ebert Stiftung i Fakultet političkih nauka.
- Stojković, Biljana. 2017. „Dva doba univerziteta”. Peščanik, 21.10.2017. (<https://pescanik.net/dva-doba-univerziteta>)
- Šuvaković, Uroš V. 2019. Neki (društveni) aspekti obrazovanja u tranzicionoj Srbiji. *Sociološki pregled* LIII (3): 943–977. <https://doi.org/10.5937/socpreg53-23765>
- Tight, Malcolm. 2020. Higher education: discipline or field of study? *Tertiary Education and Management* 26: 415-428. <https://doi.org/10.1007/s11233-020-09060-2>
- Turner, Victor. 1991. *The Ritual Process. Structure and Anti-Structure*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Uvalić, Milica. 2012. *Tranzicija u Srbiji: Ka boljoj budućnosti*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Van Genep, Arnold. (1909) 2005. *Obredi prelaza*. Beograd: Srpska književna zadruga.
- Veber, Maks. (1919) 1998. *Duhovni rad kao poziv*. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižnica Zorana Stojanovića.
- Veličković, Nenad. 2019. *Akademsko šarlatanstvo: Nauka o književnosti i univerzitet u tranziciji – etnografski pristup*. Sarajevo: Mas Media; Beograd: Fabrika knjiga.
- Vukasović, Martina and Jeroen Huisman. 2017. Europeanization, Policy Transfer or Domestic Opportunity? Comparison of European Impact in Higher Education Policy. *Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice* 20 (3), 269–287. <https://doi.org/10.1080/13876988.2017.1320132>

Ivana Gačanović

Department of Ethnology and Anthropology

Institute of Ethnology and Anthropology

University of Belgrade, Serbia

Homo academicus in Transition

Modern universities, especially the ones not belonging to the small elite group from the top of the world ranking lists, but occupying the slippery terrain of the open market of the “economy of knowledge”, are forced to change the traditional, habitual modes of work, principles and values, and are considered obliged to perform as more competitive, responsible, and efficient in the eyes of the society and the world of the new era. Broadly, this is the framework of the explanation of the huge scientific-professional hyperproduction treating the university changes, both in the world context and our domestic one. Here the focus is on the Belgrade University and the modes in which the members of this institution relate to the changes in the socio-economic, political, and cultural context, that influence the development of the local academic community and its “culture”. The paper is the result of the research conducted during 2022 and 2024, based mainly on the interviews with several full professors of the Belgrade University. The aim has been to reach the most authentic insight into the experience of working at this University during the 30-year long period of transition in Serbia. According to the statements of my interviewees, the “Bologna reform” in the widest sense of this term is habitually taken to represent the reference point of the higher education “transition”, according to which we can observe the key changes in this area, directly or indirectly linked to the process of the wider social transition. The vast material was first systematized according to the chronological principle, dividing the process of transition into three decades, where my interlocutors compared the conditions and changes that accompanied and determined the university work. The material was then systematized according to the qualitative principle, singling out the most important changes that the interviewees experienced themselves or observed in their surroundings, in respect to two basic functions of university: teaching and research. The theoretical-methodological postulation of this approach is that the members of an academic community share the so-called “academic culture” and that the characteristics of this culture and the ways it changes (or remains the same) may only be approached by focusing on individuals and the modes in which they change their social actions, interpret and modulate the newly acquired culture, due to the pressures of the changing conditions.

Keywords: transition, academic community, academic culture, the Belgrade University, Serbia

Homo academicus en transition

Cet article est le résultat d'une recherche empirique conduite pendant 2022 et 2024 et repose en grande partie sur des entretiens avec plusieurs professeurs titulaires de l'Université de Belgrade. L'objectif de cette recherche était d'obtenir une représentation aussi authentique que possible de l'emploi dans cette université pendant la période de transition de trente ans en Serbie. Selon les témoignages de mes interlocuteurs, la „réforme de Bologne“ est généralement considérée comme l'axe de référence de la „transition“ de l'enseignement supérieur dans le sens le plus vaste de ce terme, le long duquel on peut observer des changements clés dans ce domaine qui sont directement ou indirectement liées au processus de transition sociale plus large. J'ai systématisé la vaste documentation collectée pour cette recherche d'abord selon un principe chronologique, en divisant le processus de transition en trois décennies, au sein desquelles mes interlocuteurs comparent les conditions et les changements qui ont accompagné et déterminé le travail à l'université. Ensuite, j'ai systématisé la documentation selon un principe qualitatif, en mettant en avant les types de changements les plus importants que mes interlocuteurs ont éprouvé sur leur propre peau ou remarqué dans leur environnement immédiat, et qui concernent les deux fonctions fondamentales de l'université: l'enseignement et la recherche scientifique. L'hypothèse théorique et méthodologique de cette approche est que les membres de la communauté académique partagent une „culture académique“ et que nous ne pouvons comprendre ses caractéristiques et la manière dont elle évolue (ou reste la même) qu'en nous rapprochant des individus et des manières par lesquelles ils changent leurs comportements sociaux, interprètent et révisent les nouvelles caractéristiques de cette culture sous l'effet des pressions des conditions changeantes.

Mots-clés: transition, communauté académique, culture académique, Université de Belgrade, Serbie

Primljeno / Received: 19.07.2024.

Prihvaćeno / Accepted for publication: 01.10.2024.